

Urbanističko-konzervatorska dokumentacija za ZPP Zagreb

Nada Benić-Hlebec

Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb

Rad na elaboratu urbanističko-konzervatorske dokumentacije za zajednički prostorni plan grada Zagreba i Zajednice općina Zagreb, koji je u pravo završen, omogućio je inventarizaciju svih poznatih i do danas sačuvanih karakterističnih oblika naseljenosti na području 26 općina koje uz 12 općina gradske zajednice Zagreb, sačinjavaju još i slijedeće: Samobor, Sesvete, Kutina, Ivanić-Grad, Vrbovec, Dugo Selo, Jastrebarsko, Klanjec, Bistrica (Zlatar), Stubica (Donja), Zabok, Pregrada, Zelina i Krapina.

Elaborat, izrađen u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, naručen je od strane nosioca izrade ZPP-a Zagreb, Urbanističkog instituta SR Hrvatske.

Prvobitno predloženi sadržaj i opseg rada zbog vremenskog ograničenja i problema financiranja na zahtjev naručioca sužen je, odnosno bitno smanjen, te se kao osnovni cilj u ovom elaboratu naglašava slijedeće:

Na osnovu prikaza i analize povijesne uvjetovanosti naseljavanja i organizacije prostora u njegovim osnovnim oblicima i karakterističnim vrstama potrebno je u sklopu izrade provedbenih urbanističkih planova pojedinih područja utvrditi najznačajnije i najbitnije faktore određenosti prostora koji su u vjekovnom povijesnom kontinuitetu do danas oblikovali ovaj prostor, te na osnovu valorizacije izraditi smjernice za očuvanje najvrednijih kulturno-povijesnih i prostornih elemenata identiteta, specifičnosti i prepoznatljivosti sredine.

Pri tome se kao jedinično mjerilo u ocjeni urbanih kulturno - povijesnih elemenata u prostoru podrazumijeva upravo karakteristični oblik, odnosno vrsta naseljenosti tog prostora.

Praćenje razvojnog perioda, od dolaska Hrvata na ovo područje, omogućilo je utvrđivanje nekoliko specifičnih oblika kontinuirane urbanizacije

prostora. Tako su u dva karakteristična povijesna razdoblja utvrđeni slijedeći oblici naseljenosti ovog prostora.

Razdoblje 12/13. do 15/16. st.

- slobodni kraljevski gradovi,
- Stari gradovi — burgovi,
- Vlastelinska trgovišta,
- Sela.

Razdoblje 17, 18. i 19. st.

- gradovi,
- trgovišta,
- sela,
- dvorci i kurije.

Za svako razdoblje prikazana je glavna mreža komunikacija i tadašnji urbani centri, koje je povezivala.

Ono što je na području plana nizom već istraženih lokaliteta dokazano, kao i dostupna literatura i dokumentacija, omogućili su da se shematski prikaže mreža glavnih komunikacija antičkog perioda, koja se unatoč zapuštenosti, koja je uslijedila u srednjem vijeku, fragmentarno sačuvala do danas.

Na taj način bilo je moguće u elaboratu naglasiti značaj kontinuiteta pojedinih komunikacijskih pravaca od antike do danas kao i potrebu njihovog daljnjeg istraživanja i odgovarajućeg prezentiranja.

Težnja da se ovim radom naglasi značaj i vrijednost *urbanog kontinuiteta* našla je svog odraza kako u prikazu glavne mreže komunikacija, tako i utvrđivanju određenih oblika naseljenosti prostora. Izdvojene su dvije grupe karakterističnih oblika naselja:

1. Vrste naseljenosti koje i danas egzistiraju u svojoj osnovnoj funkciji nosioci su urbanog kontinuiteta u prostoru — gradovi, trgovišta, sela.
2. Vrste naseljenosti koje su izgubile karakteristične samo za jedno povijesno razdoblje — burgovi, dvorci, kurije.

Dok prvu grupu čine svi oblici naselja u kojima se okuplja veći broj stanovnika u težnji da zajedništvom osigura sopstvenu egzistenciju, drugu grupu čine one vrste naseljenosti koje su stvarane u težnji da se u izdvojenoj životnoj sredini tek posrednim kontaktom sa širom društvenom zajednicom i njenim maksimalnim

iskorištavanjem osigura vlastita egzistencija.

Tijekom čitave povijesti evidentno je da su raskoš i materijalna dobra vezana uz drugu grupu, ali isto tako i uvjetovana postojanjem prve grupe. Logično je stoga da su i brojna djela trajne umjetničko-estetske vrijednosti vezana uz grupu 2, i to prvenstveno u odnosu na građevinarstvo i arhitekturu.

Uz ove oblike kulturnog nasljeđa naglašene umjetničko-estetske vrijednosti javljao se je čitav niz djela s područja kulture, umjetnosti, zanatstva, graditeljstva i, konačno, urbanizma povezanog razvojem i napredkom naselja — posebno gradova, tj. vrste naseljenosti grupe 1.

Postoji opasnost da zaokupljeni brigom za očuvanje svakog pojedinog spomenika povijesti i kulture stvorene na ovom tlu zaboravimo na životnu sredinu i njene bitne odlike, odnosno uvjete koji su omogućili stvaranje tih spomenika.

Stoga je cilj ovoga elaborata da podstakne širu društvenu i planersku akciju na zaštitu svih oblika urbaniteta izraženog i do danas sačuvanog na ovom tlu, a koji se je manifestirao oblicima naseljenosti, navedenim u ovom elaboratu.

Moramo konstatirati da su danas obje grupe naseljenosti prostora ugrožene iako različitim uzrocima. Dok je u glavnom sveukupni fond do danas preostalih burgova, dvoraca i kurija, izgubivši prvobitnu funkciju, prepušten propadanju, dotle živa naselja bivaju ugrožena upravo intenzivnom urbanizacijom. Svjesni činjenice da ovi potonji oblici naseljenosti treba da budu i ubuduće nosioci razvoja kulture i umjetnosti, a time i povijesti ovoga naroda, dužni smo posebnom pažnjom i planskom usmjerenošću daljnjih akcija i zahvata u prostoru osigurati optimalne ili barem nesmetane uvjete daljnjeg razvoja ove sredine.

Optimalnim i nesmetanim uvjetima mogu se smatrati samo oni kojima se budući razvoj sredine osigurava na temeljima sačuvanog povijesnog kontinuiteta.

Posebno je značajno da su svi u ovom prostoru naznačeni oblici povijesnog nasljeđa prošlosti nastajali kao

urbana nadgradnja značajki i pomno korištenih prirodnih osobitosti terena, prilagođavajući se maksimalno njegovim nesumnjivim prednostima i vrijednostima.

Takva urbanizacija u vjekovnoj sprezi, a ne konfrontaciji, s prirodom mogla je stvoriti u kontinuitetu do danas očuvati *najdragocjenije svjedočanstvo povijesti i kulture jednog naroda — odraz sveukupnog života u prostoru.*

Prostorno planiranje i tradicijsko graditeljstvo

Želimir Laszlo

Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb

Posljednjih nekoliko desetljeća svjedoci smo ubrzanog procesa urbanizacije. Stanovnici sela masovno odlaze u gradove. Gradovi bujaju, guše se, nagomilavaju se komunalni, ekološki i mnogi drugi problemi. Život u gradu postaje predmetom opće pažnje i istraživanja. Stoga ne čudi velika važnost koju je stekao urbanizam u našem društvu. Naravno, ne možemo biti, niti jesmo, zadovoljni izgledom naših gradova, a ni kvalitetom života u njima, ali izlaz, između ostalog, tražimo u njihovom boljem prostornom planiranju, što samo potvrđuje značaj urbanizma. Ali, što je sa selom. U nas postoje mnogi urbanistički instituti i zavodi, a njihovo ime već samo po sebi kazuje koliko je urbanizam vezan za gradove. Tako npr. Urbanistički institut Hrvatske izrađuje prostorni plan općine Ozalj, iako u toj općini zapravo i nema gradova. Naravno, nije problem u nazivlju; to je samo izraz orijentacije na planiranje gradova, a zapostavljanje planiranja sela. Da bi selu trebalo posvetiti znatno više pažnje, jasno je kao dan, a to ćemo potkrijepiti podatkom da je u Zajednici općina Zagreb 1971. g. bilo ukupno 1057 naselja: 10 gradskih, 101 mješovitih i 946 seoskih. Može li se dopustiti da se tih 946 seoskih naselja prostorno razvija ili propada stihijski. Trebalo bi istražiti i znati koje su socijalne, ekološke, privredne i mnoge druge štete koje nastaju zbog nedostatka prostornog planiranja. Da ih ima, u to ne treba sumnjati.

Izradom prostornih planova gradova nastoje se zaštititi, od propasti ili oštećenja, stare urbane jezgre, slika (dojam) nekog grada i neke njihove specifičnosti. Barem u planovima,

iako se u praksi ponegdje to i ne provodi, zaštita kulturne baštine zauzima vidno mjesto. Međutim, kada se radi o selu, takvih planova gotovo da i nema, iako i ono ima specifičan tradicijski prostorni raspored, iskustvom verificiran najbolji način smještaja u pejzaž, te mnoštvo objekata koji su značajni za našu kulturu u baštinu. I ne samo to; kad su naši stari birali mjesto za gradnju kuće i gospodarskih objekata, pazili su na raspored objekata unutar okućnice, tako da on bude funkcionalan i podređen poljoprivrednoj djelatnosti; mislili su i na konfiguraciju tla, na smjer vjetrova, na ukrašavanje kuća i na još mnogo sitnica. Radi se o stoljećima taloženim iskustvima, a mi bismo i danas mogli štošta naučiti od njih.

U novije vrijeme spoznaja o vrijednostima tradicionalne prostorne organizacije sela, kao i o vrijednostima i ljepoti tradicijske arhitekture, postaje sve prisutnija, iako se, istini za volju, radi o prvim nesigurnim koracima. Stoga raduje potez Urbanističkog instituta Hrvatske (URBIH) koji izrađuje prostorni plan za Zajednicu općina Zagreba (ZOZ). URBIH je naime pozvao i predložio Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture da izradi Osvrt na zaštitu tradicijskog graditeljstva na području Zajednice općina Zagreb. Republički zavod je izradio Osvrt i sada treba pričekati i vidjeti koliko će on pomoći, ili koliko uopće može pomoći, boljem prostornom planiranju sela.

Nemoguće je u nekoliko riječi prepričati što spomenuti Osvrt sadrži, ali je zato moguće istaći neke teze i spoznaje koje se u njemu zastupaju. Jedna od tih teza temelji se na uočenoj povezanosti tipova seoskih naselja s geografskom konfiguracijom tla. Tako je područje ZOZ-a podijeljeno na tri »zone«: I — Gornju Posavinu, Donje Pokuplje, Turopolje i Moslavinu; II — Zagorje i Prigorje i III — Žumberak. Sela u tim zonama međusobno se razlikuju, po tipu prostorne organizacije a predlaže se da se upravo prostornim planom stvore uvjeti za očuvanje tipičnog prostornog rasporeda sela. Ne samo zato što je on tradicionalan, dakle ne samo s konzervatorskog gledišta, nego i zato što je on izvrsno prilagođen tlu, što u funkcionalnom smislu odgovara tipu poljoprivredne djelatnosti i što bi se time uspjelo očuvati pejzažne karakteristike nekog područja. Nitko, naravno, nema ništa protiv novogradnje, ali ona ne bi smjela narušavati naslijeđeni sklad.

Zaštiti slike naselja posvećuje se u Osvrtu velika pažnja. Polazi se od toga da bi se propisivanjem određenih uvjeta gradnje u ruralnim naseljima moglo u znatnoj mjeri očuvati slika tradicionalnog naselja. Neorganizirana, ružna, tradiciji suprotna, nametljiva novogradnja (naročito agresivna »vikendaška«) mogla bi se spriječiti uvjetovanjem gradnje nekim građevnim elementima koji su karakteristični za tradicijsku gradnju neke regije, ali koji se mogu koristiti i u suvremenoj arhitekturi. Spomenut ćemo neke od tih elemenata: tradicionalni pravokutni izduženi tlocrt, poštovanje tradicionalne parcelacije, poštovanje tradicionalne orijentacije objekata, poštovanje proporcija tradicionalne kuće, poštovanje tradicionalnog nagiba krova i sl. Za svaku »zonu« postoje, dakako, i specifični uvjeti. Da to ilustriramo jednim primjerom, spomenut ćemo samo mogućnost da se propisivanjem nagiba krova stambenih kuća ili vikendica mogu izbjeći oni toliko u vikendaša obiljubljeni »alpski krovovi«, koji su »kao gljive poslije kiše« preplavili područje u kojem im nema mjesta; Zagorje.

U Osvrtu se dosta pažnje posvećuje i uže konzervatorskoj temi: zaštiti tradicijske arhitekture kao spomenika kulture. Izrađen je preliminarni prijedlog zaštite nekih sela i objekata bilo »in situ«, bilo preseljenjem u etnonaselja.

Analizom dokumentiranosti tradicijskog graditeljstva došlo se do zaključka da za neke velike regije na području ZOZ-a, ne samo da nema dokumentacije o etnografski obrađenim selima nego da za velik dio područja nema ni osnovne evidencije. Postoje, dakle, etnografski i konzervatorski potpuno neistražena područja, barem za onu svrhu koja je potrebna za prostorno planiranje. O takvim područjima i o selima u njima ne mogu se donositi sudovi, zaključci ili prijedlozi, sve dotle dok se s etnografskog i konzervatorskog gledišta ne obrade i dokumentiraju. To su »bijele zone« i one su nesumnjivo ozbiljna prepreka dobrom prostornom planiranju, ali su ujedno i izazov i službi zaštite spomenika kulture i drugim stručnim ustanovama, ali i društveno-političkoj zajednici, da se priskrbe sredstva, organiziraju ekipe i teren stručno obradi. Naše društvo još uvijek nije u potpunosti definiralo ciljeve i poželjni razvitak gradova, a pogotovo sela. Možemo slobodno tvrditi da se sela razvijaju uglavnom stihijno. Istovre-